

МАРКО ВОВЧОК

Девять братів
і десята
сестриця Галя

Оповіданє.

ЦІНА 15 ЦЕНТ.

Накладом Руської Книгарні ім. Т. Шевченка

168 E. 4th St., New York, N. Y.

Ів Лучков.

~~ІВ ЛУЧКОВ~~

Ів Лучков

ДЕВІАТ

Девять братів
і десята
сестриця Галя

Оповідане.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

ЦІНА 15 ЦЕНТ.

I.

Жила собі вдова коло Київа, на Подолі та не мала щастя-долі: було гірке її жите. Терпіла вона превелику нужду та вбожество. Жила вдова коло бучного міста, де бучнії будинки висили ся, де сяли та виблискували церкви золотохресті, де люде з ранку та до вечера ворушили ся й метушили ся, а такого вбожества безпомошного, яке вдова собі мала, то хочби і у глухій глуші пошукати — там, де людського житла ані садиби не знайти, людського образу не стріти й голосу не почувти, а жити із птицею та із звірюкою, із деревом та із камінем, із горою та із рікою — що звірюка никає собі на здобич, птиця співа та щечече, дерево шумить, камінь лежить, гори висять ся, ріки течуть, а нема тобі кому допомогти, ані зарадити: нема кому тебе пожалувати, ані тобою запіклуватись.

Мала собі вдова девять синів і десяту дочку Галю. І вродили ся ті девять синів, як девять соколів, один у одного: голос у голос, — волос у волос, тільки найменший син був трошечки білійший, трошечку благійш від других, а усї вони такі сьвіжі, сьмілі, чорняві хлопці,

аж глянути мило! І усі вони любили дуже, нестили й жалували сестричку свою малую Галю, а найбільш усіх менший. І усіх братів любила дуже і жалувала Галя мала, а над усіма меншого брата. Було, що підуть брати у бір на ягоди, або по гриби й візьмуть малую сестричку зі собою, то вже нікому не попустить менший брат нести втомлену Галю, ані до кого Галя не піде на руки від меншого брата. А як брати сами ходять часом гулять та забаряють ся та повернуть ся до дома пізно, усім Галя раденька страх, а до першого, до меншого кинець ся і ввіпеть ся, як пявочка, устоньками і обіветь ся наче хмелинонька ручечками. А знов як не вгодять Галі брати, то Галя поплаче й погорює, плачучи й горюючи пожалить ся тай годі, а вже як менший брат чім її скривдить, так Галя й словечка не зможе вимовити і втіче од усіх і сховаєть ся од усіх і знайдуть її по тому, що вже сильненько ридатиме — а ніхто теж сліз не згамує, ручечок не одтулить від личка. тільки той менший братик.

Жила вдова з дітьми у хатці — навіть би й хаткою назвати не годило ся, хіба хижкою, — і стояла вдовина хатка на луці під горою, оддалік собі від усякого иншого житла й садиби, стояла на широкій, зеленій луці. З одного боку нависла гора камяна над хаткою, поросла лісом і неначе грозила: — ““От, як схочу — один камінець покочу і тебе, хатинку, зовсім привалю”. У право мимо хатки звпвав ся шлях у місто — й який же тихий та пустий сей шлях мимо вдовиної хатки і як же він що ближ-

че до міста, усе люднійше та грукотнійше порошить і гурчить, а тамечки, де він вбіга на гору та вже улиці будинків купами до нього приступають, який же він гучний та людний та порохний!

Той самий шлях звивавсь у ліво по луці мякшій та зеленій тай ховав ся з очей геть усе по тій же луці мякенькій. Від хатки вузенька стежка перехрещувала сей шлях і бігла до самого синього Дніпра.

І певно, що кождий, кому лучало ся мимо їхати та хатку вдовину бачити, то певно собі думав: що то за маленька хатинонька стоїть, як вона у землю увійшла й покривала ся: як віконечка скосили ся й як дашок убравсь у мох зеленій і сивій. І не огорожена хатинка і нема сїней ані комори, нема садочка анігорода кочо неї, тільки стара тиха груша зі зломленою верхвиною. І дітей округи скільки! А коли-б же хто звернув із шляху й вступив у хату, zobачив би той, що яка хата маленька і хоч якого людей у хатці живе, а зовсім вона порожня сливе. Нічого нема, опріч лавочок та узенької полицки, що стояла з ложками. Піч потріскала ся й осїла: на припічку перевернений горщик, два кілочки у стїні, що на їх нічого: стїл із розколиною упродовж по середині, що на йому нічого не стоїть: у куточку іконка з витертим лицем, повита сухими й свіжими квітками. А коли-б хто спитав діточок: де ваші сорочки? Де ваша одежина? — дітки томи показують, що їх сорочки сохнуть от тамечки на березі. а иншої одежини в їх нема.

А зимою? А у холод, у морози? Зима, холод, мороз! Отсе негарний час! Тільки він почина надходити, мати гірш плаче та усе перепитуєть ся: як то ми перебудемо? Як же то ми перебудемо! І нудно такеньки завсїгди перебувати холод, треба сидїти на печі підобгавши ноги, а коли вибігти на луку та потанцювати по снігу, то хутенько, наче опарений, вкинеш ся у хату на піч і знов сидїти мусиш, підобгавши ноги. Іграшка у докушну, або там яка друга докучить і обридне — ще тільки малую Галю трохи тішить і сьмішить, а усіх гніва та сердить: знакома казка про Івася нікого не поруша — тільки малую Галю трохи: день такий в Бога коротенький, придко вечір наступає й у хатці темно робить ся. І сидять вони у темноті на печі, дожидають матір із поденщини і мовчать, тільки часом Галя пожахнеть ся й пошептом питає: — Що-ж, як гава прийде! — Не прийде, — одказують їй усі. — А як вовк присуне? — шепче знов Галя. — О, пожахачко! О, плохенька: — кажуть усі та усе ближче згортають ся до купи, а менший брат бере Галю на руки. — А як вовк присуне? — знов таки присипаєть ся Галя і усі на Галю похмуряють ся, окрім меншого: менший тихесенько Галю заспокоює і Галя заспокоюєть ся, ще часом і пісеньку заспіва про журавля, „що цибатий журавель, він до млина їздив, дивне диво бачив”, і чує менший брат, як цибатий журавель іде до його і як спів обома рученятами по облуччю ляска. Пісенька якось незарважливо ввірветь сї, цибатий журавель зостаєть ся на дорозі, а

Галя засипа в меншого брата на руках. Нудно — нудно! Холодно — холодно! Темно — темно. У скосяне віконечко видно луку під білим снігом. Білий сніг то виблискує, то виблиск тратить, — се місяць порина в хмарах. Що отсе буде далі: чи заблискотить білий сніг ще лутше та засягне місяць із зорями, а чи повалить сьвіжий сніг, хуртовина заграє, забє, віконечко покосяне, занесе стежку забарить матір? І що мати принесе їм?

От по снігу рипить прудкая, слабая, непевная ступа, двері у хатку відчиняють ся — мати прийшла. Вона прийшла помучена, дуже змерзла, — що вона принесла? Принесла хліба, картоплі, а коли ще трошки пшона на куліш так уже й хвалить ся зараз дітям, що “от, діточки, ми собі зварим куліш””, — і усі дожидають кулішу, а Галя то вже завчасу сидить з ложкою в руці та погукує “мамо!” — і погукує такеньки Галя, наче вона сама має одвагу поспитати про те, про що усі піклують ся і додає усім сили терпеливо дождити. Після кожного огука вона пригортаєть ся до меншого брата, немов говорячи: “якова твоя Галя!” А брат менший гладить її головці і дає на догад, що “славна Галя”.

Запалена піч розгоряєть і тріщить червоне полумя грає на віконечку, з розколинок печі виходять струмки диму — хатинка разом і сьвітлом-огнем посьвіщаєть ся і димом сповняєть ся, ясно видно помуєну і стару матір, що пораєть ся коло печі, та не можна розглядіти по облично які собі думки має, який вид,

— то здаєть ся, що душить її якась туга і чогось боязксє її і що від тїї душної туги так вона метушить ся коло печі, що не від диму в неї і сльоза біжить.

Діждали ся — вечера готова: Галя сьмієть ся й усї вечеряють і спати лягають. Огонь у печі потроху погасає, наче сам почина дрїмать, гасне зовсім — у хатці темнієнько, й усї засипають.

Ранішній холод не хоче ніяк дати поспати, пройма і таки хоче побудити й таки обудить. Уже мати у печі запалила — дрова знов тріщать, полумя шибя, димно у хатці: в віконце сьвітить ясне сонечко і блищить сніг біленький. От і сніданне їм готове й мати поспішаєть ся йти на поденщину і приказує їм бути розумниками і йде собі.

У неділю, в усяке сьвято, їм краще було: мати не ходила на роботу, можна було влізти у її латані чоботи, загорнутись у її праховеньку жишаночку і хоч трудно, а все таки можна було погуляти коло хатки — і вони усї гуляли по черзі, навіть Галя, що само уся була, може не завбільшки чобота. По тому мати їм казки усякі розказувала і усякі бувальщини. І що за такі славні часом казки, що то за сьмішні які! І дуже-б багато вони сьміяли ся і тїшили ся, коли-б їм не мішало неньчине обличче — таке обличче помучене та посмучене, дарма що вона не прискаржує нічого й сама з ними разом всьміхаєть ся на усе сьмішне та потїшне у казці.

Одного разу мати прийшла до дому і вхо-

дячи, покликала старшого сина — “Що мамо?” одказав старший син і скочив із печі на зустріч їй. — “Що? що? що!” — покрикнули другі усі й посипали ся з печі, як достиглі грушки, а Галя простягала рученята до меншого брата й гукала вже: “Куліш! Пшоняний куліш!” — “Ні” — одказували брати, купчучись, товплячи ся цікаві коло неньки. — “Ні, піждіть, піждіть, мої голубята” — промовила мати, скидаючи з себе одежину, припрушену снігом та ледві дихаючи від утоми. — “Гублики!” — гукнула Галя трохи нез-певна й наче лякаючи ся. “О! о!” — почуло ся поміж братів і що то у кождому тому “о” було дива та радіщів! — “Бублики-ж?” — гукнула Галя вже сьміло і у долонечки заплескала. — “Галю! Галю! Послухай бо, — промовив менший брат — слухай бо, мама принесла чоботи!”

— О, чоботи! — вигукнула Галя, наче занесла ся вже у саме небо голубе тай счепила ручечки.

Еге-ж, се таки й були чоботи. Старі, проношені, маленькі чоботи з великими латками на обох. Сьвіте мій! Як же ті чоботи з рук до рук передавали ся! Чоботи розглядали, чобітьми любували, а Галя то ледві що не вицілувала чобіт — вона вже й устонька цяпочкою склала, — та засьміяла ся й не барячись хвилиноньки, пожадала собі у чоботи вбрати ся й на усіх дивила ся радісно та жалібненько такеньки, серед хати, немов гарне малювання, тільки що з роду віку, мабуть, не було малювання з таким личеньком сьміючим з таким очима танцюю-

чими. Брати дивували, яка то Галя гарна у чоботах, прибираючись на другий день рано-рано рано-ранесенько йти далеко-далеко, далеко-далеченко гуляти. Пішла-б вона гуляти, того таки самого вечора, коли-б не той вовк невірний з лісу, а що гірше — турбував її той гава навісний, що не знає вона навіть, де він і сидить у світі — чи у лісі, чи під горою на луці, чи у Дніпрі, у нурті; — не знала, бачите з якого боку його стерегти ся й звідки його берегти ся, а може вискочить він і схопить її несподівано — негадано.

З сонньої Галі тихенько менший брат зняв чоботи і усі по черзі почали їх приміряти і кожний казав, що йому чоботи як раз, наче влипили, хоч добре вони пригодили ся тільки старшому братови. Йому мати й принесла ті чоботи і принесла йому для того, що завтра хоче його забрати із собою у місто і віддати хазяїнови у наймити.

До хазяїна! За наймита! Усі очі на його обернули ся, усі серденька іздрігнули ся: хто дивує, а хто засмутивсь: кого порушала надія на щось дивное та чудное, а кого то жах затомив, що скоїть ся: той у думці вже випроважав його, другий знов уже прибирав ся його стрічати та почути нечутого з роду: инший замисливсь, як то вони сами без його житимуть... Мати смутненька. А старший син одказав спокійненько на сю вістоньку: “Добре, мамо!” — Як будеш добре служити, моя дитино, — заслужиш собі ласку, вислужиш заплату, — каже мати. — Дасть Бог милосерний, то потім

собі й кожушок справиш... Добре, синочку?

— Добре, мамо! — одказує їй знов син.

— Хазяїн твій, здаєть ся, чоловік хороший буде, а як що там і випадє тобі у службі... яке там лихо — горе, то ти приймай за добре... Коханый, ти перетерпи... Добре, синоньку?

— Добре, мамо! — одказав знов син.

Вже більше мати нічого не примогла казати, голосу в неї не хватило, неначе важка рука дусила її: вона сиділа вже мовчки та тільки дивила ся на старшого сина та усе тіснійше душла її важка рука тая... А старший син задумавсь і недбало, невважливо одказував братам, що товпили ся у хатці, стукали дверима, по черзі брали на себе чоботи, виходили у чоботах гуляти коло хатки, говорили про братову службу.

Місяць сьвітив у повні, зорі наче палали — одна зоря поломнійша від другої, мороз був сильний, аж тріщав, сніг хрискав під чобітьми на вдивовижу, на прочудо. Навіть сам старший брат, уже який хлопець нелегкоумень, тай той як узяв на себе чоботи та вийшов — іде та все оглядаєть ся та зупиняєть ся раз-у-раз, наче його хто пита що хвилинки: — “чий ти парубок — чий парубок у чоботах, чий бо ти? — Скажи, будь ласка!”

На другий день мороз такий самий, що вчора. Дерева тріщали на горі ссипаючи з себе иней, сонечко сяло блідненько, наче зблідло й собі від холоду, наче теж змедзло: а усі брати вибігли з хатки проводитх старшого брата.

що вбраний у чоботи та у велику хустку неньчину ішов у місто.

— Ходім уже, дитино, — промовила мати до старшого сина, а ви голубята, зоставайте ся здоровенькі, — каже вона до других.

Вони пішли а у слід їм кричали голосочки: і “бувай здоров” — і “верни ся” і “вертайсь хутче”, а Галя, то вона тільки вигукувала: — “братік милий, милий братік!” Усі танцювали на морозі, поки зникли з очей вони, а потім повскакували у хатку на ніч і усім такеньки вже зробилось пусто-пусто без старшого брата: усі зажурили ся й затужили: у Галі вже слізеньки капали.

І я піду у наймити! — каже один брат.

— От як! — промовила Галя, а слізочки за-капали одна по другій швиденько.

— І я! І я! І я. — кажуть усі брати у один голос. У Галі слізки закапали вже по три тай по чотирі разом, гонячи одна одну.

— Ой, лихо! покрикнула Галя. — Усі підете! Усі мене покинете! І ти? І ти мене покидаєш? Покид...

Та вже до меншого брата вона більше промовити не здолала — затулила личенько обома ручечками й гірко заридала.

— Годі, Галю, годі! — кажуть брати слухай но, що тобі казатимемо...

Галя не слухала.

— Не плач, Галю! — каже менший брат і бере Голю до себе на коліна. — Я найму ся у службу та зароблю тобі чобітки.... — Одкрий бо личенько!

— Не хочу чобітків! — хлипле Галя... Не хочу чобітків і личенька не одкрию.

— Слухай бо, Галю, Галочко! — промовляв менший брат, — от яка-ж ти недобра! От як мене красно слухаєш! — Одна Галина ручка одпала від личенька й одне очко повнісеньке сльозою, зиркнуло на братіка і ридання впишло ся.

— Помисли лишень, Галю, коли ми усї підемо у наймити, так усї чоботи собі покупимо, а тобі вже найкращі — ми усї собі кожухи покупимо, а вже тобі...

— І я піду у наймички! — вимовила Галя і друга ручка одпала від личенька і оченятка вже веселенько виблискували у слізках.

І порішили вони такеньки усї, щоб іти в наймити: а поки наймитська служба, поки що, то було їм страх як нудно сидіти на печі і міценький жаль посягав їх по старшому братови. Й усї вони дивили ся по усїх боках, або одно на одного, наче що загубили, без чого не знали, не вміли, як його бути. Коротенький день прутко збігав, та їм здавало ся, що він кілька разів повертавсь назад, поки таки діждали ся вечера морозного й мати прийшла. Як тоді серденятка усї не вистрибнули з грудей, поки мати розказувала, що старший брат у хазяїна, що йому так славно: буде спати він у теплий хаті й ходуватимуть його добре.

— Чуєш? Чуєш? — промовляли брати одно до одного. — От як йому буде! От як виборно! — І Галя погукнула: — О, славеньке, О, любенько!

Та чогось у братів впали голоси їх дзвінки і Галя якось слабенько плеще у долоньки, — раз тільки, а там і стихла. І мати, хвалячи жите його запинала ся — слова мерли в неї на устах, уста трохи трусили ся. На вечерю був куліш пшоняний, та ніхто до його й не доторкнувсь і нікого сон не змагав.

— Ви, діточки, не скучайте за братіком — почала була мати, та голос ввірзавсь і вмер: вона влила ся гіркими-гіркими і як посліплена наче слізми, тільки ловила діток коло себе, схоплювала та поцілунками всипала та усе голоснійше ридала.

Пішли дні за днями й часи за часами, по-привикали дітки, ще нема старшого брата, та не перестали про його думати — й сливе що годинки його згадували то сим, то тим, то знов другим. Тепер уже усякі казки і бувальщини у сьвято вони покинули, а розмовляли з мамою про брата — у сьвято мама ходила його одвідувати і приносила од його вісти — усе вісти однакові, що здужає, що служить... І се на усякі лади брали і на усякі лади про се балакали: уявляли собі його хазяїна — знали вони, що хазяїн порядний чоловік, кравець сивий у синіх шараварах і у чорний свитці і шиє сам усякі кожухи й свитки: уявляли собі хату хазяїську — знали вони, що хата хазяїська у три віконечка, під тисовим дашком, а у хаті по білих стїнах висять образки — птиці рябопері, морський розбишака-турок у червоній чалмі з кинджалом у правиці: уявляли собі хазяїку — вони знали, що хазяїка молоденька і

усе сидить біля віконця та вишива собі очіпки шовками та золотом. І чорну корову хазяйську собі уявляли вони із рижим телятком: а як розмова заходила про хазяйські санки та про білого коня, так Галя починала розкочуватись з боку на бік, наче вона вже сиділа на санках, а білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляшку.

Вони прибирали ся, як літечко прийде, частенько ходити до брата: як тільки що весна ди-хне, піти його одвідати. Еге-ж! Підуть вони до його, побачать його й наговорять ся з ним. Що то як хороше буде зобачити ся! Що то як до-жджать бридко. Що то яка зима укropsила хо-лодна та люта!

От як у хатці та гадали про старшого бра-та і над усе на сьвітї жадали із ним побачити ся і Галя таково вже частенько казала: “хоч би одним очком поглянули його””, — що вже тепер тільки вона наміне: “хоч би одним оч-ком”, усі знали, на що “одно очко” хоче гля-нути, й зітхали.

А тим часом хазяїни на старшого брата дивили ся за тим тільки, щоб бачили, чи спра-вний він, чи не пустує і жадного йому словечка не промовили, опріч якого приказу грозь-би та лайки. І на пляцу, коло криниці, де він ходив що ранок й що вечір води брати і де схо-дилось багато людей, рідко хто вважав на по-важного, тихого хлопчика, що він що день то робивсь похмурнійший та понурійший, у ла-таній сорочці, у праховенькій світці, не на йо-го пошитий, у старенький шанці, которий тер-

пеливо стояв на морозі пекучому, дожидав собі води зачернути, — ніхто до його не озивавсь.

Перша робота була його у хазяїна воду носити з криниці. В досвіта його слали до тієї криниці далекої під горою на пляцу, коли ще усе місто бучне стояло у сивій імлі, люде не уявляли ся, димочок не звивавсь і коли ще не було коло криниці нікого — часом хиба стрічала ся яка-така наймичка гірка, або дві, тай се дуже рідко. Його відерце перше пробила лід, що у криниці, що у ночі замерза і таскав він сповнені відра під гору. Притаскавши дві відрі, котрі хазяйка у той таки час розплеска на вмиваннєчко, на своє чорнобриве личенько, на білі ручки, та знов, знов туди й сюди по хазяїству, — він знов йшов по воду. Сива імла рідшала, димочок де-не-де вже звивавсь, уже люде попадали ся і коло криниці: вже товпило ся, купчило ся багато народу — треба дождати черги. Він стояв та дививсь, як шпарко дбайливі городяночки поспішали, заспавши, й гонили одна однієї до криниці й від криниці: як ішли наймички, під їздили бочки. Сива імла зникала: сходило сонечко й сяло якими-ж то блискучими, холодними, недружними ранками... — Повертавсь він із повними відрами до хазяїв. Тут йому треба було двір промітати, носити дрова з сїней до хати, побігти до сусїда в вечері спитати, коли буде мученика Лаврентія. — у середу чи у четвер, бо хазяйка прибирала ся на іменини до Лаврентія шевця: або побігти до сусїда Меласї позичити трохи дріжджей. бо хазяйка заходила ся ставити пироги: або по-

бігти на торг купити за шага голок, коли хазяйка зломилася голку — і богацько побігушок й пошарнушок треба йому було спожити. Та хазяїці можна було вгодити — була хазяйка весела, недбала молодиця, що як вона не хазяїнувала, так, сидючи коло віконця, шила та вишивала та приспівувала і поглядала з вікна на проложих людей та на себе у дзеркальце, що умисне їй висіло тут проти неї на цвяху. А хазяїну не можна було вгодити, — хазяїв був задирливий чоловік, а до того ще окрутний дуже. Жінку свою він дуже любив, а тільки у ранці він очі розплющить, то вже їй почав зачіпати та задирати її, й доти не відчепить ся, поки аж жінка не заплаче, або хоч заходить ся на плач — тоді він і довольний, скаже їй, що вона йому миліша над усе в світі й пожалує її, й обіцяє купити якусь там витребеньку нову, — а що вже наймита маленького то він поїдав немилостиво. Тільки-б зобачив його було за що пригрозити й прикикнути, було за що й шторхнути. Хлопець із роду не одказав йому слова гіркого, та ніколи теж не виговорювавсь їй не повинив ся — усе хлопчик приймав мовчки. Здаєть ся, що тая безодмовність дражнила хазяїна ще більше і цілісенський день він не так щиро працював із кожухами та кобеняками, як із тим, як би то лучше доняти терпеливого хлопця.

Минав день — який же холодний, блискучий, вражий день! От звечеріло. Хазяїн поніс роботу пошити, хазяйка пішла до сусіди посидіти, поговорити, або до вечерні — наймит

знов із відрами по воду до криниці проходив. Вечерами зграя коло криниці була гучніша, ніж ранками. По трудах дневних і по роботі й по клопоті знимав ся регіт, за водили ся голосні розмови. Тут бачив хлопець, як иньша весела дівчина і прудкая, що не посмирили її ані робота, ані труди, щиро співала й підтанцюувала, танцювала й підспівувала з відрами на плечах на загальну втіху людську і на потіху: як возниці борють ся або прискають водою й лякають дівчата: як часом наймички, розваживши ся, сьміяли ся теж й грали ся між собою. Гомоніла зграя поки сонечко не заколувало ся, червоний захід не обгортав в кармазин — і мороз не кріпчав — дзвінко й різко одтупували, у дзвін вдарено, риплять полозя й біжать санки і людський голос і собаче гавкання. І вечір згасає який же холодний, червоний, самотний вечір!

У хаті сьвічка горить. Хазяїн шиє, якусь полу від кожуха строчить хазяйка вишиває кругленьку квітку на очіпку шовком, — сидять коло столу обоє. Наймит веде коня напувати, дає коню вівса й сїна і корову заганяє на ніч, теж упертого кабана заганяв, приносив у хату дров на завтра, щепив тріски на підпал, вигрібав попіл із печі, мазав хазяйські чоботи. А хазяїн усе шиє, хазяйка вишиває і що не будь розказує чоловікови про те, що бачила на торзі, що чула від сусіди: хазяїн сдухав мовчки, й часто оглядає ся на наймита, прикрикує, пригрожує: була й те, ще уставав хазяїн, кидав роботу і карав наймита свого або за те, що по-

гано мазав чоботи, або за те, що двері не добре причиня... Потому знов сідає й шиє а хазяйка зиркнувши на хлопця, часом зітхнувши, знов починає розказувати далі. У хаті душно та горячо: порозвішувані по стінах білих рябопері птиці, здаєть ся, сказали ся від сієї духоти — одні крила свої порозпростягали у розпуці та такеньки й зостали ся й нема сили полетіти, нема сили й крила згорнути: другі знов у такій самій розпуці стулили ся й нагогошили ся. А морський розбишака-турок — той завжди поважно й сьміло дививсь із під своєї червоної чалми, держучи кинджала. Скільки то разів, як гасили сьвітло й хазяїн із хазяйкою спокійненько засипали й товстим сном спали, потомленому, побитому наймиту малому снило ся що усі ті птиці рябопері зірвали ся із стін і гучною, розпучливою зграєю вють ся, — кружляють над його узголовячком усе придче, усе горячійше і разом наче повів вітровий, наче вода плескає — зникають птахи усі, широке та глибоке море колисає й плеще у береги, на березі сидить Турок в червоній чалмі, держучись за кинджал, дивлячись на наймита сьмілими й поважними очима і наче-б чимсь питаючи, в далекости киваючи... Скільки то вже разів йому снило ся, що зніма його щось у воздух з птицями, що падає він і розбиваєть ся. Скільки то разів в сні він плавав по глибокому морю й тонув у глубі!

Зима доходила кінця, та холоди ще сильнії кріпили і брати з Галею сиділи на печі, підобгавши ноги. Тихо було у вечері, коли вчула ся

ступа чиясь і щось мигнуло мимо віконця.

— Мама! — покрикнула Галя.

— Ні, се не мама, — одказали брати.

— О! — шепотнула Галя, оченятка в неї побільшили ся, а оровенятка вище зняли ся.

— Не бійсь, Галю! — промовив менший брат, усї вони виглядали з печі витягнувши шиї.

Отже відчинила ся хатка — і старший брат уступив.

Господи сьвіте, який вигук, побачивши його! Як же до його кинули ся! Як же за його вхопили ся! Як же не знали, що казати й про що спитати! Несподівані радощі такеньки усїх обхопили, що у голові закрутило ся, у очах усе округи заходило й затанцювало — усї обстипили старшого брата і більш, чуць, що він тутеньки, ніж його на очи бачили, то й не вжахнули нікого їх у раз, що старший брат смертно блідий, що волосе в його поплутане та поплатане, що комір у сорочці подраний, наче хто ухватив силоміць і що він не промовить слова, обіймаючись із ними усїма, тільки важко дихає. І Галя перша покрикнула: “О, який же став ти білий! О який же став ти наймит! Такий самий, як колись я бачила, по дорозі за хазяйськими волами йшов! Такий самісїнький!”

І Галя своїми жвавенькими оченятками у їх питала ся: — чи її правда!

Правда, правда! Зробивсь старший брат білий, як крейда й спражній наймит... Та чого-ж се комір розірваний. чого-ж се волосе поклуче-

не? Чого-ж се обличчє так покривило ся? Чому се дихає він тяжко та важко так?

Раптові радощі прудко десь поділи ся, — усі очі впили ся у старшого брата, усі дивили ся на його пильно і неспокійно і тепер уже бачили його добре.

— Сідай, сідай, братіку, сідай любий! Ти втомив ся, коханий! — щебетала Галя, прихляючи тихисенько старшого брата за руку, а благі оченята у трівозі перепитували усіх, що таке не гаразд, або що таке зробити, як запобігти?

Старший брат сів на лавці, а усі иньші у рядочок коло його, Галя коло його стала та дивлячись та турбуючись і забула, якого тим боєм малим ніжкам холодненько стояти.

Старший брат усе таки мовчав і дививсь у землю. А середній брат його поспитав: — Як се ти до нас прийшов, брате?

— Хазяїн мене прогнав, — одказав старший брат. Довгенько ніхто не промовляв.

Галя сховала личенько до старшого брата у коліна.

— Він тебе бив, мабуть? — поспитав знов середній.

— Він мене давно бив, з першого дня, — одказав старший.

— Чому-ж ти не втік від його, чому його зараз таки не кинув, брате? — з опалом та швидко промовив найменший.

— Було-б тобі втікати, — ледві чутно щебетала Галя, не знімаючи головки з братових колін. Було-б тобі до нас зараз прибігти... Любий.

любенький, любесенький братіку!

— Я хотів іще перетерпіти, хотів іще служити, — одказав старший.

Такого-такого було прибирали ся, як зобачать ся, розказати старшому братови про те, як вони усі теж підуть у наймити служити та заробляти, про те, які в їх тут були холоди та морози і як середній брат трохи пожару на наробив, узявши ся у печі розпалювати та не слухаючи Галі, наклав повну піч дров: і про те, яка Галя господиня вже стала й як варила їм сама картоплю: і про те, як Галя одного разу перелякалась на віки, признавши стару грушу коло хатки за гаву... Такого, такого хотіли розпитати ся в його: як він що дня жив, що бачив і що чув там у місті, де такеньки людно й гучно завсїгди... Та теперки не приходило нікому на думку ані розказувати, ані розпитувати: сиділи усі мовчки та тихо і усі дивились, як старший брат, у землю. Галя не раз, не двічі підносила головочку з братових колін, не двічі не тричі і ручечки у гору простягала, поки не опинила ся у його сама на колінах, не обняла його за шю та не притулила ся личеньком до його плеча. Тоді й Галя втихла, тільки часочком тихенько міцнійш пригортали до себе старшого брата ніжній рученятка.

Так вони сидячи діждали неньки. Ненька злякала ся, зобачивши старшого сина, вхопила його й цілуючи притягнула до віконця і у жаху оглядала його і в жаху питала: — Що таке стало ся? Що тобі, дитино моя. Шо? Коли! Як?

— Мене хазяїн вигнав, мамо, — одказав старший син.

Більше вона не питала вже нічого, тільки подивилась на його довше та міцнійше його обняла та заплакала.

— Не плач, мамо! — каже старший син. — Як знайдець ся хазяїн де, вишукеець ся яка служба, я знов служити піду.

— Ох, дитино моя, дитино моя! — промовила мати, неначе серце в неї розривали.

Потім вона знов його притягнула до себе до вікна, знов на його дивила ся... Потім від його одхутнула ся, одірвала ся, затопила у печі, постановила вечерю варити і знов до його присунулась. Вона розчесала спатане волосє, дала білу сорочку, дала водиці вмитись і коли вже він сидів умитий, розчесаний і в білій сорочці, вона знов таки на його дивила ся — і усі дивили ся на його. І вона і усі бачили, як він прив'яз і не той став, що колись був.

От і вечеронька на столі: усі сіли вечеряти й усі примічали, як він потроху їсть теперки — й усім не смачила якось вечеря. Мати очей з його не може звести, брати й Галя теж на його поглядають.

Смутно, страх як смутно було, а разом до того якось мов би знайшов ся скарб, що його було треба, що був він дорогий — і хоч смуток крушить, а таки скарб тутоньки, маємо його. Здаєть ся, таке усі очі промовляли, дивлячись на старшого брата і з такою думкою спати полягали.

У хаті темно й тихо : в віконечко сяють дві пламенисті зірочки іскрясті з неба голубого і білий сніг блищить : у хаті дуже тихо й темно. І чує старший брат, що хтось нечутно до його підійшов і над ним схиливсь : він пізнав руку, що доторкнулась до його плеча й шохіт розібрав. Мати схлипла ся й мати питала ся : Дитя моє, — питала вона — чи багато там терпів?

— Еге, — одказав він теж пошептом.

Довгенько нічого не чутно, мов усе змерло.

— Мамо! Мамо! — шепоче Галя, та ніхто Галі не чує : так уже тихенько шепоче вона, — мамо! мамо, шепоче Галя усе тихш та тихш, тай змовкає.

— Ох, моє дитя кохане, — знов чутно, мати шепоче. — Ти моє безщасне дитя!

І знов усе наче змерло — тихо.

— Мамо! Мамо! — знов шепче Галя і знов Галі ніхто не чує й не бачить ніхто доброго, журливого личенька.

— Чи в тебе не болить де, синочку? Скажи мені, серденько моє, — пита ще мати.

— Ні, мамо, в мене ніщо тепер не болить, а як хазяй вищукаєть ся, я знов служитиму. Ти, мамо, пошукай мені служби. — просить старший син.

— Душе ти моя, серце ти моє! — чуєть ся виразно й наче-б слова ті з самої душі, з самого серця вишарпані, з болючого серця й з болючої душі, тай остатні вже слова. Усе знов тихо й темно. Дарма Галя насторожує у-

шко і довго-довго, довгенько слуха й прислуха — усе тихо й темно — й прислухаючи Галя сама зітхає.

II.

Знов почали жити та поживати з старшим братом у купі, та примічати, що старший брат уже не той став, що колись перше був. Був він із роду поважнійший од усіх їх, похмурнійший, — тепер став він ще більше поважний, ще похмурнійший. — Кільки раз питавсь він неньки, чи нема де йому служби, кільки раз і сам ходив шукати й питати по місті, й усі уже бояли ся, що знов він піде від них, та хазяїна усе таки не знайшло ся і потроху минувсь той страх і жах. Дожили вони зиму до кінця й першу весінню теплину стріли з великою радістю усі. Хатка спустіла на цілі дні й як тільки очима сягнути широкої луки, усюди очі бачили удовиних дітей, що грали ся та бігали та тішили ся тамечки.

Настало велике сьвято. В досвіта у Київі задзвонили у дзвони і народ заснував тудою і сюдою по усіх улицах і проулочках.

Удовині діти давно вже чули про те, що буде велике сьвято й чогось — сами вони не знали, чого — дожидали собі від сього сьвята. — Зірвали ся вони того дня до зорі сьвітової й побігли усі гонячи до Дніпра вмивати ся. Чпстенько змивши ся, вони жвавенько повернули ся до неньки і стали прот неї, наче у полку проти гетьмана, дожидаючи, що їх убере. а

ей-же Богу мойому виборні се десять хлопців стояло: чорноброві, кучераві, обличя, як літній ранок веселий падають очі як зорі сяють: і виборна се була сестричка Галя, хоч у плехенькій, та у вишиваній сорочечці, хоч у латаній, та в синій юпочці, хоч у виношеній, та у червоній стрічечці: босії ніжечки, тільки диви — затанцюють, а вічки то вже й танцюють, а голова так то швиденько вже повертала ся до того й до того й до усіх, що ось-ось темні кичері вибють ся з під червоної стрічки. — Галя сьмієть ся й погукує на братів і брати теж сьміють ся до неї — найбільше менший братік і сама удова усьміхаєть ся.

Перш усього побрали ся вони до церкви. І веселенько було йти швиденько по дорозі, дивили ся по боках і у перед. З-за гір, із округи, з-за темних сосен, з-за кичерявих дубів пробивали ся рожеві проміні усе племенистійші та червонійші, росяна лука усе далі вирізувала ся: Дніпро синій шумів і легкий туманець хитавсь понад їм. Чутно, як із моцна бють у дзвони у місті й видно — наче комашня, купки людей поулицях.

Вони прийшли до маленької церковці, до старенької, що стояла збочивши ся коло міської брами. На цвинтарі росли високі дерева — клен да береза: з-за їх тільки видать було хрест похилий на бік та тамки, де всьох клен один, кріз сухі віти вбачало ся церковне віконечко, узеньке і довгеньке й частинки сивої мшистої стінки. Вони пройшли поуз деревами до рюду-

чка, що хитавсь і подававсь під нагою і вступили у церковцю.

Темна, стара церковка. Уся вона наче скорчила ся від старости. Лики іконні якось страх як смутненько дивили ся зі стін — древні, темнілі, померхлі лики: тоненькі воскові свічечки жовтенькі падали якимсь поломям пропащим: кілька стареньких жінок молило ся на колінцях, усі вони звязані чорними хустками, усі з маленькими головочками, зі зморщеними обличами. Якась молода, ставна дівчина заплакана. стояла прихиливши ся до стінки, пильненько дивлячись на свічечку, що жарко палала, та мабуть чуючи своє лишенько та думаючи про свою бідоньку: піп, білий як молоко, виразно щось читав та зітхав — усе якось було скорботненько й тихенько, смирененько. Старший брат задумав ся, другі брати вгамували ся і Галя втихла, а мати, як увійшовши впала на колінця, так увесь час і зостала ся молячи ся. Дітки подивили ся на неї, зглянули ся із собою таї теж щиро почали собі молити ся, наче об чімсь благаючи, тільки сами вони не знали об чім. Серденятко якось стискало ся, мислоньки не збирали ся до купи: вони ні про що не просили, а жадали вони — як уже жадали! — жадали собі світу та веселенької радощі, та легенької втіхи.

От уже по службі й вийшли вони з церковці знов на світ божий. Сонечко вже зійшло і скрало росу з травиці й з дерева і забиралось у всі куточки ї забивало у лице золотим своїм промінням. аж зажмурувало очі. Удова зіт-

хнула немов покидаючи яку важку думку й глянула на діток, а у діток серденьтка знов заграли ся й знов охопила їх надія на щось хороше.

Дві старенькїї жінки сиділи, сопочивали на церковному рундучку і словце “армарок” понало в уха дітям: вони припинили ся.

— Чудовний ярмарок сьогодні! — казала старенька ї неспричасно дивила ся проти себе у далиню.

— Еге-ж, еге! — одказала друга кашляючи. — люде вирують ся ще з вечора тудою.

Дітки ізглянули ся й всьміхнули ся, наче говорячи: от воно й є! Не дурно-ж ї дожидали чогось... Галя вигукнула: — Мамо! Ярмарок. ярмарок! Ой ходім, мамочко; ой ходім, сердечко, хутчій у ярмарок!

— Ходім, мамо, у ярмарок! Ходім, мамо у ярмарок! — почали просити ся усї сини.

— Хідіте, ходіте, мої голубята! — каже удова. Тай пішли усї у ярмарок.

Сонечко племенисто грало ся у небі, вітрець жвавенько хитав деревами, що попадали ся де не-де по дорозі й шумів у міських садочках: народ гучно валив улицями: вози якось веселенько рипіли один по другому. ледві можна було пробити ся, протискати ся поміж рябенькою кунюю людською. У голові аж крутило ся: то мигне проти тебе просто розшитий рукав тонкий, то ледві не зачепить тебе колесом, то одсахнеш ся від пари очей грізних, то на шиї у себе чуєш морду волову, то рогами тебе заштовхне він, то знов ти заштовхнув та

покотив качана капуста з чойгось воза : то ти на когось на торкнувсь, то тебе сунули. Люде, облича, одежина, різноголоса птиця у садках, квітки, кошки, сїно, риба, овощ, дошки, верівки, дьоготь, ягода, віники — усе движить мішаєть ся, моготить, зникає і знов показуєть ся проти очей. Поверх усього, того вють ся по вітру стрічки дівочі різноцвітні-квітчасті, білі намітки жіночі, сиві та чорні шапки козацькі, верховини високопокладеного воза то бочками, то знов сїном, із вилами торчма у йому. А від голосів тебе глушить, а від слів та вигуків тебе повертає тудою й сядою... Та що й казати! Не можна з роду вималювати словами, як воно бува : треба самому бути й самому бачити.

Нема-ж бо дива, що у вдовиних дітей очі розбігли ся й серденька швиденько колотили ся від утіхи й що не можна було розібрати гаразд, чи то від переляку, чи то від радощі. Галя раз у-раз гука та погукує. От вони вже дочанали до самого пляцу на другім кінці міста, де ярмарок став.

Ту уже Галя затулити аж мусїла вічки на якій час, тай брати теж не знали, де мусїли дивити ся наперед і навіть старший брат був спершу повразивсь. Тут купами солодкі пряники-медовики, вязки бубликів, гора і груда оріхів, сухих грушок, купи й кучі сластьон... От чоботи з червоним закотом, — такі самі чоботи, як треба : от і сопілка, що давненько вже такої бажало ся : от смишева шапка, — краще вже сїєї шапки й шукати нема чого : от сива шапка ще лучча від чорної. — “Мамо! Мамо!—

жибоніла Галя, — купи мені, ох, купи мені хутенько того великого медовика! Ох, я хочу того медовика дуже!... Ох, мамо, купи мені от таку хусточку!... Ох, от сю! сю рябеньку, славноеньку! Або сю червоненьку! Он те намисто мені! Ох, намисто мені!

І маленька ручечка Галина показувала тудою й сюдою, кудою очки оманені обертали ся, та усе більш та більш Галя охкала й голоснійш прохала й не чула, як мати тихенько до неї промовляла: — Нема за що, Галю, нема за що купити, дитино!

Менший син теж почав просити: — ”Мамо, купи мені жапкү!” — і другі брати теж просять: Мамо, чоботи купи! Мамо, свитку купи!” Хто червоного пояса прохає, а хто крапового пояса хоче: той показує на сластьони, а той тягне туди, де ціла купа дітей оступила перекупку, що спродає дудки та сопілки, де сама перекупка, поважна молодиця у зеленому очіпку житому, грає на дуді поважно, а що вже хлопці усі, то надули щоки, як мога й як наплюють на усякий голос, — писк й скиг... “Не можу! Не можу! — каже удова усім діткам потихесеньку, — нема за що, діти! Нема”...

Сини змовкли й разом спинили ся й подивили ся на матір і на старшого брата. У неньки обличчя наче-б покорчувало ся і уста наче трусять ся трохи, як вона вимовля: “Не можу, нема!” і погляда на їх на усіх жалібненько. — Старший брат стоїть і втопив очі у землю своїм звичаєм — такий самий він тепер, як тоді, коли вигнаний повернувсь від хазяїна: так са-

мо лице збіліло, так само уста стиснули ся. Сини більш уже нічого не прохали й як стали, то так і стояли, мовчки дивлячи ся округи. Галя ще може двічі покрикнула та охнула, то може кілька раз перепитала: “Чому? Чому нема? — коли спинив її менший брат.

— Галю! Годі просити! каже пошептом.

Галя свої очки розпалені впила у меншого брата й поспитала: — Чому?

— Не проси, Галю? — знов каже менший брат — нема за що купувати, тільки турбуеш...

Галя втихла і знов була стрепенула ся і скинула на всіх очима й знов утихла.

— Не проси вже, Галочко! — знов говорить менший брат.

— Я хочу, — шепоче Галя на одвіт, низенько схиливши головку.

— Галочко, нема! Нема де взяти!

Галя піднесла головоньку — у, які-ж блискали в очицях дві сльози дужі! — подивила ся на всіх своїх і округи всюди, вже ледві чутно шепотнула: “Ой я хочу!” і се в останній раз. Пригорнувши ся до меншого брата, вже смирененько стояла вона, прикусивши ручечку, а там і обидві разом і усе те для того, щоб як не викотили ся ті дві сльози дужі мимоволі з оченят.

Усі вони довгенько стояли меж кумами й зграями, що двигали, гомоніли й рябіли — стояли вони та дивили ся. Дивили ся брати пильненько й наче-б у перше бачили людське убране хороше й достаточок і наче у перше бачили вони людську жвавність, недбайливість і весе-

лість і наче у перш пізнали своє турбованне та вбожество.

А мати дивила ся на них. Вона озивала ся до них, то знов без слова, без мови гладила по головці, то знов посишала ближче піти полюбувати тим чи тим, то знов показувала їм те або друге.

— Мамо — каже старший син — ходім до дому!

І усі діти почали прохати ся: — Мамо, ходім бо до дому!

Галя тільки міцнійше прикушувала свої ручечки маленькі.

— До дому? До дому? — перепитала мати. — Вже до дому хочете? Чи не погуляли-б ви ще на ярмарку, мої голубятка? Чого-ж се так хутко до дому, мої кохані? Та ви ще усього ярмарку не бачили!...

— Дарма, мамо, ми до дому хочемо вже — кажуть в один голос сини.

— До дому? То ходім до дому, пташки мої! вимовила вдова і ледві що вимовила — то до дому ходімте, мої діточки! Галочко! Подай мені ручечку. Може понести тебе, донечко?

Галя простягнула рученьки до мати і як уже на руках була у пеньки, такеньки міцненько обхопила її за шию і сховала личенько на плечі.

І пішли вони усі до дому.

Купи людей усе ріджали, що далі вони йшли, усе дужче відрізнявсь голос від голоса, гук від погуку: усе було вільнійш проходити по улицах. Ось і кінець місту і вже з гори видно

ую-всенюку луку зелену, й Дніпро синій і за Дніпром гори — близькі одна над одною зеленіш, далекі одна над одною синіш.

— Кажіть, діточки, чому такі мов невеселі ви? — промовила вдова. — Піждіть, мої любенькі от Біг дасть... — і не доказала, що Біг дасть — чи то разом вона надію стратила, що дасть Біг що небудь колись, чи то вже дуже важко їй стало дождати до того часу.

— Чим би я мала вас розважити хоч кришечку, мої дорогі? — промовила знов вдова. — Ох, Боже мій, Боже ти мій милосердний!

І знов усі мовчки вони йшли. Усе ширш розлягалась та роздавалась лука перед ними, усе чутнійш плескався та колисавсь Дніпро, а гори за горами все вище й далі знимали ся — високо-високо й далеко-далеко! І такеньки вертаючись до дому із ярмарку, із поуз зграї живої, із порожніми руками, брати дивились на ті високі та далекі гори й думали собі, що там за тими високими й далекими горами — що там?

— Мамо — поспитав менший син — що се, який се шлях он там, тамечки по горі в гаю і кудю він звиваєть ся?

— Шлях той? Ох, моє голубятко, сей шлях проводить тудю, де я з роду віку не бувала — у далекі міста й села. Покійний ваш батько, хай царствує, ізжав тим шляхом, як служив у війську, й чула я від його, що се шлях небезпечний. При тім шляху розбійники звивають: звиваєть ся він темним непроглядним бором, проходить між кам'яних, крутих гір... Бу-

ло й слухати, як ваш батько-покійночок розказує, то мороз з-за плечей бере.

— Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат.

— Ні, моя дитино, ні, Господь милував. А то товариша його, якогось Ласуна, так напали і полонили його. І жив він, Ласун той, у них у кам'яній горі, у печері, аж три дні, чи що.

— І що-ж він там у них бачив і чув мамо? спитав середній брат.

— Чудове багатство він там бачив, моя дитино! Печера тая у них сповнена золота та срібла та дорогого каміння самоцвітного. З золота та із срібла його там смачненько годували й напували і спати його клали під одягали злототкані, на мякенькому пуху. І коні в їх були у золото; в сріблѐ зашпані. З роду-віку ніхто й не снів такого багатства та розкоші, якова в них там — казав Ласун вашому батіку-покійничку. Звали вони Ласуна жити із собою: Зоставай ся, Ласуне, жити з нами — говорили — жите тобі буде хороше й привільне в нас.

— Що-ж Ласун? — спитав старший син.

— А Ласун був і погодивсь і зоставсь у їх, та коли зараз напала його туга. Жалко стало жінки, діток, своєї хаточки, свого спокою. Став він у їх просити ся: — Відпустіть мене, добрі люде, будьте милостиві! — “То йди собі!” — Накидали йому повну шапку золота й срібла й пустили його. “І як пішов я прич від них — казав Ласун вашому бать кови — от дуже мені як стало жалко їх кидати, хоч плач!”

Що-ж, знов повернувся до них? — спитав старший брат.

І був повернув ся знов до них. Та як повернув назад, знов його став посягати жаль по своєму життю у сем'ї і втримав його. Та чималий часок він, той Ласун, мордувавсь, що й у печеру його тягне й до дому притяга...

Що-ж, кілька разів він вертався і куди прийшов? Чи пристав де? — питав старший брат, і по йому добре було видати, що він не повернув ся-б, коли-б де пішов.

— Та вже таки кинув він шанкою об землю, занедбав усе золото й срібло й до дому прийшов.

— Лучче-б він не кидав, а до дому-б приніс — каже середній брат, а менший на Галя подививсь, мов би подумав: отсе-б було втіхи тоді Галі!...

І Галя немов зрозуміла, що подумав менший брат — вона всьміхнулась такеньки, як всьміхають ся, коли уявляють перед собою якийсь уявоньку уде хорожу.

— Не годило ся кидати! промовили усі брати з пожалем. — Або не брати, або вже не кидати — що небудь одне! каже старший брат.

— А потім, діточки, — говорить вдова, — потім той Ласун був рибалкою при Дніпрі та упав у воду і втопивсь якось, казав ваш батько покійний.

Прийшли вони до дому й посідали усі під грушею коло хати.

— І що-ж, мамо — спитав середний брат, — чи й досі ті розбійники там засідають?

— Теперки не чути про них нічого, моє серце! — одказла вдова.

— Деж вони поділи ся, мамо?

— А хто їх зна, мій голубе! Чи вони перевели ся, чи пішли далі де, не краще привілле... Ох, діточки, втомилась я дуже, кохані! Ляжу тут, чи не засну коло вас.

Вдова лягла на траві й затулила була очі, та сон не змагав — очі усе одмикали ся та на діточок продидляли ся, що тут сиділи усі задумані, поки аж Галя не поклала рученят її на лице, та не заспівала “котка” й “голуба”, прикликаючи сон та дрімоту.

Заснула вдова, та й Галя ї себе заколисала своєю пісенькою і впала сама коло мами у міцненькому сні.

А брати сиділи та дивили ся на високі, лісом урослії, далекії гори, очей не звертали — дивили ся та часом поглядав старший брат і на місто веселе та гучне. І так вони задивили ся, так вони задумали ся, ще смеркло — вони не завважали і схаменули ся вже тоді, як Галя прокинувшись, вигукнула: — Ой, як темно! — Де-ж бо сонечко?

Дні приходили й уходили. Богато ще сьвятувало ся сьвят, чимало ярмарок ще становило ся, тільки що вдовині діти вже ніколи більш сьвята такеньки не дожидали і нікому у ярмарок уже не просили ся й не ходили.

Росли вони собі та виростали, ходячи та бродячи по улиці, дивлячись на гучне, бучне місто та у другий бік — на тихі, високі урослії гаєм гори, на той шлях погложлий, що звивавсь

і зникав там у густому гаю. І що вони росли та виростили, то вони пильнійш поглядали. І раненько ранком при сьвітлому сонечку і пізенько в вечері при зореньках іскристих — усе туди їх очи звертали ся.

А час спливав і вони собі росли та виростили одно одного краще та лучче.

І як дійшли вже вони літ дорослих, старший брат став іще понирійший, сумнійший, — такий задуманий, та мовчазний: середній брат зробивсь іще цікавійший — усього питавсь та перспитувавсь, а менший брат іще гірш палкий та спочуйливий: а усі брати зробиди ся неспокійні та невдоволені. Мати побивала ся, жалуючи їх, Галя падала, розважуючи їх, а вбожество ще скрутнійш тиснуло й давило.

Ходили усі брати шукатисобі роботи, служби й по місті й по селах округи, та чи то вже божа воля, чи така нещасна доля, тільки що не знаходило ся їм праці й за малую заплату. І певернули ся вони з тих пошуканок усе сумнійші та смутнійші.

Коли-ж бо й добра година трапилась: разом знайшла ся служба двом братам — старшому і середньому. Пішли обоє у наймити. — Старший брат пішов служити до молодого заможнього хазяїна-баштанника, а середній брат служити пішов до вдовця старого, хлібороба: обоє недалечко вони занапалили ся — тут таки під самим містом наймитували. Молодий баштанник був собі чоловік веселий та гордий та щасливий та немилостивий — себелюбець і самоправець. Мав він і хату білу, й жінку ми-

лу, й рід величний, й усякий достаток добрий. Баштан в його великий славний: людей повно раз-у-раз — і городян і селян: він із жінкою своєю ходить похочає та спродає, та гроші лічить та балакає й жартує з купцями своїми та погукує на наймита свого. Родючий баштан жовтіє динями, зеленіє кавунами й усяким о-воцем — рябить люд і купчить ся коло куріня хазяйського. наймит усім usługує, подає, носить возить, мете, складає: хазяїн шле його — він іде й повертає — хазяїн іще нарікає: хазяйка гонить — він біжить та назад поспішаєть ся — хазяйка ще лає його: купцям годить, чужим людям прислугує, тай ті не приймають за добре і разу не подякують тоже, ніколи за душу живу його не помислють. Ранок ясний минув, день змерк горячий, вечір потемнів сьвітлий, а сон не бере, нема спокою, сумно та важко. Коли-ж відпустить? Коли вияснить? Чи коли згладить ся з сьвіту та кривда нерівна? Чи буде полегкість? чи вменшить ся хоч мало скорботи? Чи колись щось буде?

Хлібороб був собі тихий роботящий чоловік, дбайливий, обережний: знав уже він як у сьвітї жити має простий чоловік межн князі та сильники, то так він і жив собі й добре йому ся вело усе: він нікого не зачіпав і його ніхто не займав, — вікував він собі гарненько з дочкою своєю одиночкою. Господарство хоч не яке там скарбове, — можна-б йому ціну скласти, та таке-ж то порядненьке, любеньке, що кращого й не бажати.

— Чи він добрий буде для мене? — думав середній брат, ідучи поруч зі своїм хазяїном у перше до хазяїської господи та говорячи про те, як хліб родить. — Чи буде добрий? Походить на те. У світі-ж, кажуть, не без добрих людей...

Дуже йому вподобало ся хазяїське господарствечко, як оглянув він його: дуже приємненько було йому чути, що у хаті співав голосок, а вітер заносив теплим повівом і спів і слова.

— Жив би до віку такеньки, коли-б мені так Бог дав, — подумав він, уступаючи у хату за хазяїном, де пісенька усе не змовкала, а чула ся вже зовсім істно і де стріла їх дівчина як краля.

Вона їй привитала ся і сніданне подала і щось промовила і про щось поспитала і глянула і подякувала, та усе якось наче недбайливо, якось байдижливо, наче добродійка, наче госпоженька їй трохи засмутила вона тим молодого наймита.

Та не таке ще спожив він, як послужив там далі, та як стала йому дівчина за світло їй за темність, — що як вона тут, то усе сяє їй блискує а як її нема, то наче хто сонце зняв і зорі зібрав та у кишеню поховав. Дізнав він того, що як він угоняв три кроки в один, поспішаючи ся потомлений з поля хутче на добри-вечір їй дати, а вона — одказуючи — “добри-вечір” і не оглядала ся на його. Скоштував він і того, що як ранком ідучи на роботу, припинить ся, дожидаючись, сподіваючись, труся-

чись словечка любого, а вона минаючи його, приказує йому: 'йди робити". Приняв і того, що як у вечері сяде де та зажурить ся, та задивить ся на її, вона його пошле десь потомлепого до якись там примху для себе.

Перемучивши ся днями, не поспавши ночами, одного разу наймит перестрів свою посподню кохану тай сказав її усю щиру правдоньку. Як же вона задивила ся, як же вона личенько своє вродливе одвернула від його! Як неласкаво почула, як вразливо озвала ся!

— Не займай мене ніколи, наймите! — промовила. — Чи я-ж тобі рівня? Коли хочеш у нас служити, поведь ся слугою. Не говори до мене! — А він таки заняв, а він таки заговорив, тай мусів на віки попрощатись, — утратив службу й повернувсь до дому, у хатку неньчину на луці, — такий повернувсь, немов прибитий на цв'іту.

Розважала мату, жалувала Галя, брати моци додавали і з неїта сими ліками добрими прожував він, не видужуючи та дожидаючи, поки де слушба йому трапить ся.

А тим часом на баштані велико спродано овощу і хазяїн свого наймита посила з возами у місто розвозити спродане та збирати часом гроші незаплачені. Тільки одного разу, чи не злічив добре беручи, чи загубив якось везучи наймит, а хазяїн не долічив ся свого ліку й зняв бучу: узнав злодієм і пройдисьвітом і голотою: а хазяйка собі підказує та відгукує, то пищить то верещить.

— Я більш у вас заслужив — візьміть із

моїх запрацюваних, тай на лайте ся! — каже наймит.

— Іди собі геть тай не вартайсь! — гонить хазяїн.

— Щоб твого й духу невірного не було! — кричить хазайка.

— Заплатіть мені, — каже наймит.

— Заплатити? То я тобі, злодію, щербатої копійки не дам! — Іди геть! пихає хазяїн.

— Я на вас суда шукатиму! промовив наймит.

— Суда на мене, ти! скрикнув хазяїн тай зареготав із потіхи великої.

— Бач! вигукнула хазяїка і хазяїчин регіт дрібненько розкотивсь та втішненько.

Наймит пішов собі геть від них тай теж засьміявсь до себе, кепкуючи з себе, що заходив ся хазяїна засудити.

Питання та жалуваня. було доволі у дому, а ще більше вбожества та суму. Знов усі до купи зібрали ся дождити, терплячи, та сподівати ся, не маячи. Неспокійні сумні ходили бра ти усі—найсумнійший усіх старший був, найсмутнійший — середній. Галя вже не займала їх, мати не розважала, а у меншого брата то серце жалем сходило.

— Коли одного вечора старший брат говорить усім братам: “Житте наше гірке та вбоге... Що ви робитимете? Я присягаю зеленому гая! Чи ви мені, брати товариші?” Усі брати погодили ся й казали: “Добре!” — “А мати? а Галя? — схаменув ся менший брат. “Чи за велику порадку ми досі були їм? — каже стар-

ший брат. — Брати-товариші, не поступайте ся!”

Усі одказали: — Не поступимось!

Увійшли вони у хатку — мати ї Галя вже спали. Мати зараз прокинула ся, почувла що міцненько її обняли — то менший брат обняв її.

— Що? — спитала Галя, серденько в неї затредихало ся — почувла, що щось є, — та менший брат не сказав нічого й обнявши, покинув.

— Мамо! — заговорив тоді старший брат, — ідемо ми шукати щастя та долі. Зоставайтесь здорова та не дожидай нас! Прощавай, сестро!

За сим словом вийшов із хати, а за їм усі брати слідом. Вдова тільки рученьками сплеснула таї упала з горя та з жаху. Галя зірвала ся, побігла, догнала, ухопила ся за меншого брата, не пускала й ридала, та любого братіка вона не втримала — рванувсь і втік він за другими й тільки з далека вона ще почувла його голос: — Прощавай, Галю, прощавай!...

— Усі пішли! Усі покинули. Пішли і не повертають ся!

— Гукай, Галю, гукай голоснійше! Прикликай! Зови! — прохала вдова наче несамовита.

І Галя голосно гукала й звала, та дарма розносились сьвіжий, розпачливий голосочок — на одвіт тільки поуз гір дзвінко відкликало ся.

— Чуєш, Галю, чуєш гомін? Вони йдуть, — ідуть! — промовляла разом вдова.

Та се Дніпро гомонів плескаючи та дерева шелестіли. — ніхто не йшов.

— Бачиш, бачиш Галю, — он-там, там хтось стоїть? Се Івась стоїть а біля його — бачиш Грицька? Біжи, біжи, Галю, тудою... — Галя бігла тудою і сюдою, по сей бік і по той бік — усюди, де тішила й дурила їх нічна тінь та мла.

І на сьвітання заняло ся. Сьвітання появило їм, яка лука зелена пуста й які гори округи безмовні. Вони все таки дожидали — що вернуться ся, тай обертали очи свої потомлені на всі боки.

І сонечко зійшло, та таке ясененьке, наче-б то хотіло й мало вмисне для їх найлучче всьвітити пусті шляхи округи. Вони усе таки дожидали — вернуться ся, вернуться ся... Та з того часу ніхто вже до дому не вернувся.

III.

Хутенько казка кажеть ся, та не так то хутко діло робить ся. Богато минуло днів, тишнів, місяців, тай літ проминуло нимало, що вдова з Галею ще прожила та прогорювала в убогенький хатці на луці, усе дожидаючи, що повернуться ся любії сини, що повернуться ся брати милі. То усе чув ся їм гомін якийсь, ніби йшли по луці макенькій у вечері, а на сьвітанні пробужав їх гомін коло дверей — і поспішали ся вони й трепетали ся вони: та на луці округи усе пусто в вечері й на сьвітанні коло дверей нема нікого. Пусто! Нікого!... Дарма Галя літала тудою й сюдою. як тая ластівка, й вдова

вибивала ся з сили своєї, поспішаючи за нею — пусто нікого!

Еге-ж, еге-ж! — пусто й нікого. Й на який часок переставали вони поривати ся, наче за-спокуювали ся, трохи набирали ся терпеливості.

— Галю, — говорить знов вдова, — чуєш, гомонить?

— Се Дніпро шумить, мамо!

— Ні, ні, Голю! Слухай-бо!

— Дерева шелестять, мамо!

— Усе Дніпро шумить! Усе дерева шелестять! — промовить вдова й зітхне і прошепоче: Боже мій, Боже мій!

А трохи згодом вдова знов почина: — Галю! Галю! вийди, подиви ся, прислихай.

І Галя виходить, дивить ся й прислухує — не чутно його, не видко нікого, тільки Дніпро шумить та дерева шелестять.

Галя, що виростала, то усе вона розумнійше робила ся: вже вона “гави“ не бояла ся, ані вовка, щиро робила і коли вже теперки вона плакала гірко, де небудь приховавши ся, ніхто-б її не знайшов по плачу — вона тихенько-тихесенько вже вмiла тепер плакати.

Жили вони так само вбого як і перше. Усе так само ходили вдова на поденщину, та усе менша її плата була з тим, що вона усе старіла, слабiла, все більш тратила мiць і прудкiсть. Галя теж ходила на поденщину й теж по троху заробляла за тим що була ще дуже молоденька, невміла, недосвідчена. Рано-ранесенько прокидали ся вони і йшли у місто на робо-

ту. І кажу вам, ніколи вони не йшли по горі гаєм, не постоявши на луці, дурно не піждавши. Не діждавши ся нікого, хіба часом пташка пурхне мимо, не побачивши нічого, окрім тих знакомих тихих гір та деревів високих, вони йшли. Приходили у місто й наймали ся робити, де трапляло ся й що Бог наслав: воду носити, городи полоть, сітки капусту, хати білити — усе, ще кажу, Господь їм наслав. Цілий день вони робили — зрідко у купі, в одній господі, сливе завсіди різно по різних господах, а в вечері сходили ся на дорозі до дому. Тоді-ж бо Галин голосочок свіженький дзвенить — Галя розказує, що бачила, що чула, що там добре й що лихеньке їй здало ся.

Вдова слуха, часочком сама що небудь промовить про бачене, про чуते. Плиходили до своєї хатки, до дому. Світла вони ніколи не світили — місяць та зорі їм замість світла. По трудах дневних не гаразд частенько сон покоїв їх. Найгірш вдову мучило безсонне: вона брала ся плакати якимись скудними, старечими слізами, що від їх здавало ся, розірветь ся її покрушене старе серце. Галя обнімала її й обойко вони говорили й балакали й обойко смутили ся й обойко сподівали ся на кращі часи, поки аж вдова була втішена й починала засипати, а Галин сон розгулювавсь і мислоньки починали блукати й роїти ся коло усього доброго та відрадісного вперед себе далеко-далеко... Брати вбачили ся з якимсь сяющими очима, у якомусь виблиску і усе округи теж сяло й блищало... Жили вони, жили, поки до-

жили до того часу, що вдова занедужала й звалилася ся.

От тоді-ж бо пригодонька стала ся: і робити треба і недужую не можна саму покинути. Тоді-ж бо Галя показала, що за прудкі в неї ніжечки. Вона наймала ся за наймалійшу плату з такою умовою, щоб одвідувати недужую матір, та тричі або й більш на день прибігала до хатки й повертала ся знов у місто. Та що далі, то вдова робила ся кволійша, слабша і Галя вже не відходила від неї.

Недужа лежала тихенько, безмовненько, усе слуге затуливши очі й походило, наче вона одпочивала по тяжкій утомі й праці.

Одного разу вона питає: — Галю, що отсе — чи Дніпро шумить?

— Ні, мамо, Дніпро не шумить: зима — Дніпро під льодом.

— Галю, дерева шелестять?

— Ні, мамо, зима — дерева в інею.

А тоді саме зима була — біла, люта кріпка зима.

Довгенько лежала недужа, не відмикаючи очей і не мовлячи слова, та усе біліла, та усе слабіла. І ледви чути знов поспитала: — Галю, Дніпро-ж бо не шумить — я не чую... шумить, чи ні?

— Ні, мамо!

— Так се дерева шелестять?

— Ні, мамо!

Вдова піднесла ся, наче в силу ввібрала ся.

— Галю, я чую, я чую! Відчиняй хутенько двері! Стрічай хутко. Ось вони! — Тай разом.

стративши останню міць, упала вдова й очі її вше на віки склепили ся.

Добрі люде якось допомогли Галі поховати матір і стала Галя жити сама одна, самотненька у своїй хатці на зеленій дуці.

IV.

Прожила Галя такеньки цілу зиму холодную, сидючи вечорами під скосяним віконечком, дивлячись на луку у сніговій пелені, білій та гладенькій, без шляхів, без слідів округи, окрім тієї стежечки, що походила сама Галя, ходячи на роботу.

Часом Галя заспіває пісеньку яку небудь, що переняла, роблячи з іншими веселими дівчатами в купі. Заспіває Галя пісеньку й довгенько співає, підперш втомленою рученькою своєю самотненьку головушку.

Часом їй здавало ся, що от хтось зазірнув у її віконце, от-от хтось пробіг мимо, от-от хтось стукнув — се або місяць вирина з хмарн, або мороз вдарить. І Галя почала дожидати самотними вечорами, коли місяць зазірне у віконце, вітер пробіжить мимо хатки, або мороз постукає, і звикла дожидати сього і приймати, наче гостей порогих та любих.

І такеньки проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, сьвіжая, квітища. — Лука зазеленіла, груша зі зломленою верховиною біля хатки вбрала ся у ліству й почала тихенько шелестіти ранками, як ранковий вітрець повівав і зашумів гай по горах округи й

засинівсь і розливсь Дніпро й далеко заточивсь у луку розливним затоком і налетіли птахи з теплих країн, заспівали й защебетали.

Одного вечора весіннього сиділа собі Галя коло віконечка у своїй хатці й співала. Вона була раденька, що весна настала тепла з квітками та з пахучими зіллями, і для того вона голоснійш і веселійш того вечера співала. Коли разом щось мигнуло коло віконця: Галя глянула на небо — небі мріли зорі ледвенко. Знов щось мигнуло тай заступило вже віконце — Галя побачила чоловіка, стрепенула ся, злякала ся й дивила ся на його здивовано.

Проти неї стояв молодий і хороший козак. Стояв і питав: — Дівчино, чи тією доріжкою у місто зійти?

— Тією самою, — одказала Галя йому.

— Добре! — промовив козак. Та хоч було “добре”, однак же він іще стояв під Галиним віконечком і то на неї задивлясь, то знов у хатинку зазиравав. Галин переляк минув, та серденько било ся від диву та від несподіваного, негаданого того...

І я просто таки сією стежкою потраплю до міста? — спитав знов козак, постоявши.

— Просто втрапите.

Розпитав козак і про те, що просто втрапять у місто, а все ще його ноги не несли від Галиного віконця.

— Чи не буде ваша ласка дати мені водички налитись? — попрохав козак.

— Зараз — одказує Галя й зараз дала йому водички у віконечко.

Козак напивсь водички.

— Спасибі, дівчино! — каже. — Яка вода славна! Се з Дніпра берете?

Ні, з криниці.

— А де-ж тут у вас криниця?

І козак почав оглядати ся та озирати ся у вечерній млі та вишукувати криниці.

— Далеко, на луці, он там під горою геть, — показувала йому Галя.

— Чудова в вас лука ся: і Дніпро шумить і дерева округи й гори — сьвіжо, благодатно!... Хороше, мабуть, вам тут жити?

Галі й самій разом чогось здало ся, що тут ісправді жите таке, що й не прирівняти його до пньшого — й Галя одказала козакови: — О, жити тут славно!

— А до міста чи ви частенько ходите?

— спитав козак.

— Що дня хожу.

— Що дня? на роботу, чи що?

— Еге, на поденщину.

Що-ж, роботи маєте до схочу мабуть? Добра робота?

І Галі знов здало ся, що й ісправді робота добра, — й Галя одказала козакови: — О, добра робота.

— А чи рід у вас є у місті? — питавсь цікавий козак.

— Ні, в мене нікого нема в місті. В мене жадної родини нема. Я сирота.

— І сами живете тутоньки?

— Сама живу.

Здається, так уже трошечку вони розмовляли й трохи одно одному сказало, а багато часу вилито. Зорі легш та легш усе мріли, наче вхопили усе дальш у синє небо: стало свіжить, із Дніпра потягнує вітрець і з того берега переніс пахощі тополь, ще там цвіли саме. Не козак і не Галя схаменули ся що вже близько світане, а вже чайка дніпрова почула і пропеслась із кигиком понад Дніпром.

— Прощайте! — промовив козак.

— Прощайте! — промовила Галя.

І пішов козак шляхом у місто.

А Галя провівши козака очима, ще довгенько проводила його мислоньками, поки аж зморив її коротенький сон до ранку — тут таки коло віконечка, схиливши ся головою на складені рученята і заснула.

Як вона прокинула ся плуменистий соняшний промінь задав їй світлом у вічі несподівано — вона проспала ранкову зорю — от собі маєш! І Галя засьміяла ся небувалому випадку і почала поспішати ся на роботу і вмивачись, вона впустила кухлик із водою не хотючи її відра вивернула невмісне і усе сьміяла ся сама із собою, за тим, бачте, що усе якось виходило несподівано, нежданно, негаданно... разом... Швиденько йшла Галя на роботу, а ще швидче било ся її сердечко, а ще швидче вироювали ся мислоньки... Уявлявся їй самотний, весінний вечір коло віконечка, своя самотна пісенька, весінна теплиця й мла, й свіжість і зорі мріють... і разом заступлений

світ у ківонці й молодий козак... так разом-разом... такеньки несподівано!...

Того дня Галі вилучило ся робити на городі в купі з другою молодницею, що вона з нею й перш часом у купі робила та балакала про людську бідоньку та напастоньку, тугу подівяла, лишенько тїшила.

— Хоч ляж та вмирай! — каже ся молодиця, як вони узяли ся полоти.

— О, що се ви говорите, любочко! — покрикнула Галя.

— Що-ж я говорю? Що є, то й говорю!

І справді ся молодиця не мала вже рясту топтати — суха, бліда, знесилена.

— Ні, ні, — каже Галя — ні, не журить ся! Як знати, що вилучить ся, що буде, випаде уперед?

— Що-ж буде, випаде? — перехопила молодиця. — Нічого, окрім біди та лиха!

— Ой, ні-ні! — покрикнула Галя — усе може бути... усе! Не пожимаєш зовсім, не чуєш, не спиш і разом несподівано-негадано...

І Галя покинула полоти й оглянула ся округи, наче от готовенька щось несподіване.

— Еге, буде тобі лихо та ще з лишком! — промовила молодиця.

— Чого-чого не бува! — защебетала знов Галя. — Усе вилучаєть ся! Усе може бути!

І Галя подивила ся з усміхом на сонечко, що грало ся понад нею, наче думаючи: скотись ти зараз на землю, яснее сонечко, так я не дивуватиму теперки, — навіть рученьки підставляю не бою ся!

А молодиця промовила: — Годі тобі, дівчино! Ти накажеш такого, що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!

І в вечері дома, сидючи коло свого віконечка, Галя думала про те, що усе може бути й вилучити ся усього треба дождити несподіваного та негаданого і всьміхала ся і здаєть ся, одважно та веселенько дожидала усього того: та як уявила ся висока постать по дорозі до хатки, Галю поняло горячим наче жаром і зимним голодом. І що ближче підходила висока постать, то жар горячийш її понимав, а холод зимнійш. І як учорашний козак став коло віконечка й казав їй “добри-вечір”, Галя на одвіт йому ледви вимовила свого доброго вечора.

На сей раз козак не питавсь дороги, а підійшов, як знакомий, гуляючи й повів розмову про те, що се за місто Київ — красне та велике й оповістив про те, що він недавненько ще сюди приїхав із товаришами на дива усякі подивити ся, розважити ся і що дуже раденький з того, що приїхав...

І справді вбачало ся, що козак раденький. І Галя раденька.

Потому він оповістив, як приблудивсь до зеленої луки у перше — товариш, бачте, призначув йому під містом де зобачитись, та він, товариша шукаючи, не знайшов — загледів луку, Дніпро, схотіло ся йому понад Дніпром лукою пройти ся, він і пішов і бачить — хатка і подумав: чия се хатка тут стоїть? І почув Галину пісню, слухав-слухав тай підійшов під віконечко...

І хоч козак недодав, що він раденький, що підійшов до віконечка, тільки сее ї без козацького слова вбачало ся. І Галя раденька.

Потому він оповістив, що він теж сирота, теж нема роду й плімя, що він козак із далекого села Глибока, звать його Михайло Нарада, (тут він спитав, як звать дівчину і дівчина йому каже — Галею), що село його велике й богате, там дві церкви в їх, хати усе славнії, — скрізь у поспіль сади: село на горі, а попід горою той самий Дніпро шумить, що й по під Київом: що люде в їх усе хорощі й дівчата штучно та гарно сорочки вишивають.

Галя слухала-слухала-слухала й пізненько вони розійшли ся. І Галя не заснула сієї ночи, а просиділа до ранку під ківонечком і так їй істенко наче у сні сніло ся велике біле село на горі, у зелених садах, дві церкви високі, з золотими хрестами, синій Дніпро по під горою: сніли ся люде тамечки з такими то вже принадними обличчями, що таких вона ніколи ще не стрічала: дівчата такі чепурнії та любії, що таких вона ще з роду не бачила. І наче весінний тихий, пахучий вечір і далеке село сніло ся їй без гомону, без галасу, хоч живе і нічого не чутно було ніде — окрім, що било ся своє власне сердечко дуже.

Козак почав учащати що вечора і в їх вела ся мова й розмова трохи ще не до сьвітання. Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко від церкви, з віконечок видко Дніпро й далеко гори округи й гаї, що у його сад величенький і має він теш пасіку.

І дізнала Галя теш багато усяких трівог та радощів, туги та щастечка, невідомісеньких їй до того часу. З тієї години, як Галя несподівано признакомилася з козаком, вона усе дожидала чогось особливого, сьміло та весело дожидала вона, та разом же з тим далось у знаки їй, як дождити сподіваного. Спершу вона було сиділа біля віконця й дожидала, так уже не під силу стало їй сидіти спокійненько, коли душа її уся поришала ся, серденько, колотило ся і дух займавсь, захоплявсь, — вона починала ходити та прохожати по луці, зривала квітки, що попадали ся, з опалом впивала їх пахощі, наче лікарствечко від нетерплячки, то вона йшла у сей бік, то у другий, то стояла на одному місці, — поки аж козак Народа не виявлявсь на дорозі.

Одного разу повернула ся вона з роботи й застала козака вже на луці коло хатки й зараз він до неї промовляв: — Я прибираю сі до дому їхати.

Галя збіліла, спажнула й знов змертвіла і нічого не промогла йому одмовити.

— Галю, будь мені жінкою та поїдьмо зо мною — каже козак.

І тоді Галя нічого не примогла йому промовити.

Та згодом за те-ж як вона щebetала, плакала і сьміяла ся, червоніла й блідла від свого щастечка!...

І у першу таки неділю після сього вечора Галя у сьвіжому вінку, рука із рукою з козаком Народою, пішла до церкви рано-ранесень-

ко, без дружок і без сватів, без роду й без друзів, у двох сами й повінчали ся собі любенько.

І того вечора таки недільного з Київа виїхав славний новий віз, запряжений двома міцними волами. На возі сидів гарний козак молодий, го йому мабуть добре було жити у світі, а коло його близенько-близенько сиділа молода козачка у білій намітці — о, яка-ж хороша, щаслива козачка! І поїхали шляхом до села Глибова.

V.

Понад Дніпром, поуз гір, є багато кам'яних печер і в одній такій печері зібрали ся девять братів-молодців. Хто лежав, хто сидів: палило ся кілька люльок... У, які-ж округи скелі та шпилі! Дніпро прориваєть ся, розбиваючи кручі між них і гурчить по камінню й високо прискає, перелітаючи через них. Ясного неба одкид у його хвилі кипучій та бистрій крутить ся й вертить ся. Окрім ясного того неба у горі да грукучого Дніпра у низу, за шпильями-скелями округи видко далеко-далеко темнії гаї, ще позлочувані вони іскряним сонечком.

Старший брат і усім отаман сидить, люлька його згасла й дивить ся він у землю і нема у його на лиці нічого, опріч обичайного суму та моці.

А инші брати не так: один брат гроші лічить, а коло його другий дивить ся неначе з гнівом, неначе з погордою на них: третій знов теж дивить ся і чи він сумує чогось, чи він у

чимсь каєть ся — хто його зна: один здаєть ся, спить, одвернувши ся од усіх до стїни: другий лежить, дувлячись байдужними очима, закинувши руки під голову, мов порішивши вже з усіма докушними думками на віки: двоє палять люльки, люльку за люлькою, тільки вилїтає іскра та дим вєть ся й повиває своїм звоєм невеселі їх обличчя: самий менший сидить коло дверей до печері і з першого огляду на його видно й ясно, що сповнена його голова кучерява смутних мислоньок, а серденько біднесеньке сповнено туги та ще гіркої притуги.

А у печері ані золота, ані срібла, ані каміння дорогого. Гола, сіра се печера тай більш нічого. Холодно там, твердо, ніде там і голови прихилити вигідненько...

Вечір наступав тихий та рожевий. І все порожевіло: кременисті шпилі, грукучий Дніпро у низу, далекії, темнії гаї на верховинах ріських і навіть пташка, що пролинула по над Дніпром. Лісова берізка легенько звідкись запахла і очі не знаходили округи, де було їй тут зрости ніжній квіточці на дикому каміні.

Середній брат, що здавало ся, спав, разом підніс голову й промовив: — Чи не пора?

Усі оглянули ся й два голоси йому одказали: — Ще не пора, ще рано!

Середний брат змовк і знов одвернув ся до стїни, знов наче заснув.

Рожевий вечір розготавсь та розгоравсь племенистий, потім почав темніти та темніти: місяць вирізував ся з-за верха гори і заблискотіля зорі на небі.

— Пора! — каже старший брат і устає.

В один мент усі вони були на ході: печера спустіла. Прудко, швидко пробираючи ся по жпилях та скелах, брати зникли за ними.

VI.

Їдуть козак із козачкою до дому... О, весела, весела доріженька: де глянути — усе цввіте й пахне, про що здумати — усе любо та мило та ясно!....

Як тепер усе добре — і згадувать колишні напасти й лихо і забігти мислоньками у перед, у пришлость одрадісну! Розмовляли вони про те як житимуть у купі, як господарюватимуть разом.

— Будемо жити сами двойко — каже козачка — а вже-ж у нас нікого нема!

І дві пароньки найщаслівших очей ізглянули ся із собою.

Коли разом щось болем кольнуло наче у серце козачку — вона змінила ся на лиці й промовила: — А де мої брати тепер? Де брати- Чи живенькі?...

Та сльози й побігли по її щасливому личеньку. Тепер було вже до кого пригорнути ся, до кого головою припасти. І наплакавши ся ревними сльозами, козачка піднесла головку і знов промовла:— Ніколи ще я їх так добре не оплакала, як тепер!... Як то їх Бог милує, Михайле коханий, а? — спитала вона й дожидала козакового одвіту — як їх Бог милує?...

Почала ся в їх мова про братів і всякі здання помисли й надії усякі певні уявили ся... І в прищлости палкая козачка наладила ї погодила усе так, як бажало ся її душеньці, ак жадало ся її сердечку. А козак на все согласний і на все довійльний.

У такій мові вони невважливо їхали жляхом, не дивлячись округи, поки аж їх не повразило, що десь поблизу шумить млинове колесо. Оглянули ся вони й забачили темні гаї з усіх боків, сонечко, що за їх заходило ї у право якийсь хуторець.

— Та ми се з шляху зблукали ся, Галю! — каже козак всміхаючись. — От тобі мееш! — Дивись після того у ясні оченята, так і дорогу прогледеш!...

— А он дорога поперед — каже Галя, показуючи вперед.

У переді лежав шлях узенький, мало їзжаний, такий самий, на який вони зїхали — попали, сами не знали коли й як.

— Шлях є, та кудою він провадить? — каже козак. — Треба підїхати до того хуторця й песпотатись.

І козак, відрікаючись наперед дивити ся у ясні оченята, звернув волів до хуторця.

Се був маленький вбогенький хуторець. Усюди, де тільки можна по землі, заріс він червоним маком племенистим: мак поспіль уквив городи коло кожнісенської хатки, снопчиками та жмутками ріс при дорозі: то забиравсь на дашок одною квіткою пишною то цілою семейкою та наче габою внизував округи дашок, пе-

рериваючись де не-де, як порване коралеве намисто і з далека вбогенький хуторець виявлявсь, неначе палав у неспалимому вогні.

— О, який мак! — покрикнула Галя. — Що-ж за пишнії маки! Я собі насію такого!

Підїхавши до першої хуторянської хатки з краю, вони стрїли молодицю з дитиною на руках і поспитали, де шлях у Глибове.

— Не знаю такого села, нема — одказала молодиця.

— А які-ж коло вас села? — спитав козак. Хрумово, Іваньково, Кривушино...

— А далеко Кривушино?

— О, далеченько. Лічать люде бїльш, як сорок верстов.

— А як туди проїхати?

— Та от сим шляшком. Перши ви приїдете у Хрумово, потїм... Та тїльки що сей шлях тепереньки небезпешний.

— Чому?

— Та чутно — розбивають тепер і рїжуть. Чутно — недавненько богатого козака вбїто у яру... Ну-ну! ну-ж бо! — спиняла вона дитину, що тягнулась до волїв, — ну бо! Не пустуй, бо занес зараз у яр, вкину до розбїйників.

Та дитина, мабуть, була сьмілого, одважно-го козацького роду — вона тїльки почувши сеє, зисьміяла ся і охопила вола за роги.

— Малий козак, та сьмілий! — каже Михайло.

Мати глянула на малого сьмілого і всьміяла ся. А Галине сердечко, що йому усе, що стрїчало ся, що вбачало ся приповняло та при-

більшало щастечка й радощів, Галине сердечко до усіх озивало ся.

— То прощавайте, спасибі вам! — каже Михайло молодиці. — Прощавай, козаче, та рости! — каже до дитини.

— Рости, любенький, рости! — промовля Галя.

— Спасибі... щаслива дорога! — одказувала молодиця. — Вклони ся, сину, вклони ся! — Син не хотів вклонити ся й уперто драв голову до гори, як мати нахилила.

— Бачте який! — каже молодиця, сьміючи ся. І Михайло й Галя одказали їй усьміхом.

— Так се шлях у Хрумово? — спитав іще раз Михайло.

— Сей, сей самий. Тільки, що ви не боїтесь їхати? Говорить, що небезпечно... славлють.

— А усього чи-ж переслухати, що говорять та славлють! — одказує Михайло.

— Не страхайте-бо дорослого козака, коли малий не боїть ся!

Ще всьміхи, ще вклони й пожадання добрі — й ог уже хуторець зник із очей з своїми маками червоними й млин не шумить і вони гаєм, то спускають ся к Дніпру, чуючи його проходу, то знов піднімають ся високо, прислухуючи тільки плески та делінне хвилі Дніпрової.

VII.

— Коханий — говорить Галя — а що, як справді нападуть на нас розбійники?

— Боїш ся, Галю? — пита козак.

— Галя не боїть ся, а як бо нападуть?

— Не бійсь, моє серце: то усе верзінне — говорить козак. — Бувай собі спокійненька, Галю!

— О, ні, я не боятиму ся, коханий! Я не бою ся — одказує Галя.

І їхали вони далі темним гаєм, та усе, щасливі, розмовляли про щастечко. А гай усе темнів і Дніпро все шумів бистрійш. Спершу оступав гай шлях і їдучи вони чули пахощі гаєвих квіток, потім гай наче разом знявсь і по обох боках висюють ся голе камінне, а на них наче настромлені стріли — сосни чорні: а у низу на зустріч їм беть ся Дніпро, нагле завернувши свою хвилю круто у щілину. Тільки що встигло мигнути проти очей їм усе те, як на них кинула ся орда людей. Міцнії руки спинили воза, вхопили Галю, притиснули козака.

Галя примогла тільки скрикнути: боротись почав козак...

Не довга боротьба: хтось один упав і застогнав, а за тим загальний вигук яросливий і козак захитавсь і впав коло Галі. У жаху вона схопила його і притулила до себе: у ляку вона чула, що кров поливає їй руки...

Уся орда побивала ся коло вбитого товариша й чули ся слова: “Не дихає! Мертвий!” І страшний плач чувсь і глухе питання: “Де поховати лучче!” і ступа у той і у той бік, пошуканне... рили землю й викидали землю з ями...

Ніч минала, усе округи сьвітліщало. Кров що вливала руки, сякла, холодїла: з далека поза деревами копали яму й михтіли люде: близько — нікого...

То от хтось наблизивсь. Ще у більшому жалю Галя міцнійш притулила до себе козака свого й наглянула... Коло неї стояв молодий парубок, наче квітка вяла і здавало ся, жалко йому було Галі: так як згланули ся їх очи, він затрепетавсь разом і хўтко спитав: — Звідки ти? Чия ти?

— Я сирота — одказала Галя. — Я живу сама одна коло Київa, у хатці на луці... Ні, ні бо, не те... Я заміж пішла і от мій козак...

— Галю! — промовив парубок, трохи не падаючи коло неї. — Галю, сестрице! Чи ти пізнала свого брата меншого?

— Ох, братік милий! Се ти? Здоров був! Здоров був! Чому-ж так барив ся, довгенько не приходив? — Вона схилила ся до його і богато й горячо його цілувала, усе не пускаючи з рук козака, а далі спитала: — А деж другі брати? Чому се ви так довгенько не приходили? Де-ж брати?

Наче вменшив ся її жах і страх: вона пильнійш подивилась округи. Менший брат покликав других братів і вони прийшли з поза дерева.

— Се наша сестра Галя: — кале їм менший брат.

— Се я, братіки рідні! — промовила до їх Галя. Та вони чогось не підходили до неї витати ся, а старшого брата зовсім не було по-

міл ними. І обличчя в їх такі страшні, такі чудні... жах знов напав Галю!

— Де старший брат? — спитала вона. — Де він?

Жах усе більш та міцнійш її понимав і посягав і з почону вона нічого не здолала зрозуміти: потім далі усе вже зрозуміла, усе побачила й розібрала.

Вона бачила старшого брата мертвого під дубом і знала, що забив його Михайло її. Вона була на похороні й бачила, як старшого брата опустили в купі з її Михайлом у глибоку яму, вєпану листом і вона прощалась із обома.... Та чудно якось усе змішало ся у неї в голові і навіть якось чудно очи бачили й уха чули: то вона думала про іграшки з братами на луці, про покійну неньку й нагле уявляли ся у думці молодиця з дитиною сьмілою та веселою на руках у вбогому хуторочку, що маками закривсь і усьміхаючись показувала, шлях який: то йшла вона з церкви і прислухалась до Михайлового голосу. то Дніпро своїм плеском усе поглушив: то чуло ся їй — стогнуть, бачило ся голе каміннє, темні гаї, а разом вечір вєсінний, чаруючая квітуща сьвіжість і здалека велике село на горі... то все жнє, одрадісне й дороге, то все мертво, поховане дороге... Вона дожида-дожида до себе жениха, вигляда його, вловляє голоса його, а коло неї менший брат знаходить ся, проти неї його вже мужне та знакове любе обличє і вона йому всьміхаєть ся й дуже раденька... А от і усі брати сидять ря-

дочком на землі, тільки не став старшого, нема старшого...

Нагле якийсь сьвіт, наче й пам'ять й розум вернули ся і жах знов напада й посяга і в жаху вона кидаєть ся бігти і біжить-біжить до Дніпра і в жаху вкидаєть ся у Дніпро. За нею брати по сьліді, та Дніпрова хвиля вже далеко понесла сестру й розбила на гострім камінці й дарма брати ходять по над берегами — у бистрих нуртах нічого не видно, опріч одкиду неба ясного, гаїв та шпилів округи.

